

ТЕМА 8

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919-1939 РР.)

8.1. Становлення світового господарства, країн Європейської цивілізації США та Японії в міжвоєнний період.

В кінці ХІХ початку ХХ ст. в економічній літературі для опису змін, що відбувалися, почали використовувати термін

«імперіалізм», переважно у значенні експансіоністської зовнішньо політичної діяльності капіталістичних держав.

Етимологічно "імперіалізм" походить від латинського *imperare* (командувати) лат. *imperium* (влада, панування). В європейські мови (англ. *imperialism*, фр. *imprialisme* тощо) цей термін також означає опосередковано поняття " імперія". "Оксфордський словник англійської мови констатує, що як словоформа "імперіалізм" вперше зустрічається в ХVІ столітті³⁵. Перше його вживання в сенсі, що наближається до сучасного, датується 1858 роком³⁶ - епохою Pax Britannica³⁷.

На початку століття з'являються перші теорії імперіалізму як нової стадії розвитку суспільства. Найпоширенішими підходами до аналізу імперіалізму були економічний та політичний.

Засновником економічної інтерпретації імперіалізму вважать англійського ліберального економіста Дж. А. Гобсона. Він удосконалив цей термін у своїй монографії у 1902 "Імперіалізм" та представив імперіалізм як двоєдину категорію. В її основу він поклав два взаємодіючих компонента - економіку і політику. В основі формування нового суспільства та його розвитку лежать перш за все фінансові інтереси класу капіталістів, що є «керуючим імперського двигуна». Формування сталого надлишку капіталу у виробництві, через малу місткість внутрішнього ринку, перешкоди, що виникають під час розподілу капіталу, а також інвестиційні ускладнення не дають можливість великим фірмам розвиватися на макро та мега рівнях. Це спонукає фінансову буржуазію шукати нові інвестиційні можливості за кордоном але там також є своя

імперіалізм був би неможливий, що в кінці все одно призводить до війни.

У свої вченнях Дж. Гобсон був упевнений, що імперіалізм можна перемогти за допомогою суспільних реформ, які б обмежували доходи олігархічних кіл, що були пов'язані з імперіалістичною політикою.

Економічну інтерпретацію імперіалізму розвивали також Р. Гільфердинг («Фінансовий капітал»), Я. Ріссер, Г. Шульце-Геверніц та ін. У вітчизняній науці та публіцистиці російською мовою це відбувається не пізніше 1916 року, з виходом роботи В. І. Леніна "Імперіалізм як вища стадія капіталізму"³⁹.

Прихильники неекономічного підходу до аналізу імперіалізму (лідери II Інтернаціоналу К. Каутський, Р. Люксембург, український дослідник П. Мигулін та ін.) намагалися обґрунтувати тезу, згідно з якою імперіалізм не є прямим породженням капіталізму.

Таку ж позицію підтримував в своїй праці «Соціологія імперіалізму» (1919) Й. А. Шумпетер. Німецький учений з позиції соціал-дарвінізму обстоював думку, що саме природа людини (а не суспільство) призводить до неминучості виникнення війни. Він вважав це «нормальним» та загальним явищем для суспільства у якому є обов'язково клас «воїнів» - це традиційна структура суспільства. Монополії це викривлення природи капіталізму і породження успадкованої від феодалного порядку системи протекціонізму й тарифів. А імперіалізм з'являється через наявність егоїзму фінансової олігархії.

Тобто, імперіалізм, на його думку, не є нормальним розвитком капіталізму, а являє собою результат випадкового поєднання мілітаризму, монополії та фінансової олігархії. У разі усунення двох останніх шляхом проведення реформ і за умов вільної ринкової економіки капіталізм вийде на розумний шлях свого розвитку.

Наприкінці XIX - на початку XX ст. поступово накопичуються та загострюються соціально-економічні

³⁹ (Ленін В. І. Імперіалізм, як вища стадія капіталізму - libbox.info/book_reading_108792.html на сайті libbox.info)

суперечності між провідними країнами світу, що призводить до блокового протистояння між ними. Економічні й територіальні претензії країн-суперниць намагалися розв'язати під час Першої світової війни, яку можна назвати першою кризою світової цивілізації.

Головною причиною розв'язання війни було прагнення монополій різних країн, і передусім Німеччини, здійснити розподіл економічний, територіальний) світових сфер впливу. «Світова політика» Німеччини була німецьким варіантом «загального» імперіалізму, сутність якої полягала в тому, щоб підняти німецьку імперію з рівня континентальної держави до рівня світової наддержави. *Німецька «світова політика»* мала за мету підірвати британського світового панування, що повинно було звільнити колоніальні території «для середньоевропейських держав, які прагнули розширення». *Англо-французька* коаліція шляхом воєнних дій намагалася припинити економічне зростання Німеччини, остаточно позбавити її колоній, сировини та ринків збуту й тим самим повернути собі позиції лідерів у світі.

Проте хоч як це парадоксально, факт розв'язання світової війни свідчив про певний етап формування світового ринку. Світо-господарські зв'язки пронизували економіку багатьох країн. Розпочався процес взаємопроникнення, інтеграції. Насильницький розрив зв'язків у ході війни був зумовлений прагненням окремих держав перерозподілити сфери економічного впливу у світі, підкорити своїм національним інтересам економіку інших країн, котрі потрапили в колоніальну і напівколоніальну залежність до великих держав.

Перша світова війна тривала з літа 1914 р. до осені 1918 р. Основні бойові дії відбувалися на європейському континенті, де були розташовані головні центри фінансового життя, промислового та сільськогосподарського виробництва. Масштабність воєнних дій і загострення економічних проблем змусили уряди країн, що воювали, перебрати на себе частину організаційних функцій та забезпечення взаємодії між приватними підприємствами, що обслуговували потреби фронту. Управління економікою з боку держави набуло форм

контролю й розподілу стратегічних ресурсів, продовольства, засобів транспорту і робочої сили.

У найважчому становищі опинилася *Німеччина*. Згідно з Версальським мирним договором (28 червня 1919 р.) Німеччина повертала Франції Ельзас-Лотарингію. Значні території передавалися Бельгії, Польщі, Литві, Данії, Чехословаччині. Саарська область переходила на 15 років під управління Ліги націй, а її вугільні шахти передавалися Франції. Німеччина була позбавлена всіх своїх колоній. Репараційні виплати склали 132 млрд. золотих марок (20 млрд. у перші два повоєнні роки). Таких грошей Німеччина не мала, то контрибуція сплачувалася вагонами, паровозами, фабричними верстатами, автомобілями, с/г сировиною. Таке становище викликало занепокоєння урядів країн Антанти, хоч їхня економіка теж зазнала великих збитків.

Англія – зазнала значних людських і матеріальних втрат – 1/3 національного багатства, світовий фінансовий центр перемістився з Лондона в Нью-Йорк, удвічі зменшився експорт товарів, зріс імпорт. Продовжувалося відставання від США у розвитку гірничо-видобувної, сталеплавильної, текстильної, суднобудівної промисловості. Але Англії вдалося збільшити свої колоніальні володіння, вона компенсувала частково свої втрати за рахунок німецьких воєнних репарацій.

Ще більше, ніж Англія постраждала у війні *Франція*. Втратила 10% працездатного населення, видатки на війну підірвали стабільність французької валюти. Але під час війни розпочалася індустріалізація економічно відсталих південних районів Франції, що не були окуповані Німеччиною. Нестача сировини, енергоресурсів змусила промисловців дбати про інтенсифікацію виробничих процесів, запроваджувати нові технології, що пізніше дало свої позитивні результати.

Японія, виступаючи на боці Антанти, не брала участі в бойових діях. Вона розширила свої колоніальні володіння, нав'язала невигідні економічно-торговельні умови Китаю. Все це дозволило за роки війни подвоїти промислове виробництво, втричі збільшити експорт промислових товарів у Китай та країни тихоокеанського регіону, зміцнити в цілому свій економічний потенціал, однак надзвичайно руйнівний землетрус

(загинуло 140 тис. чол.) поставив японську економіку перед цілим рядом серйозних проблем.

США з запізненням вступили в війну на боці Антанти, підтримували торговельні відносини з усіма воюючими країнами, постачаючи їм всі види стратегічної сировини – зброю, боєприпаси, продукти харчування, перетворившись в економічно найрозвинутішу державу світу. Якщо напередодні війни борги складали 7 млрд. дол., то на кінець ворогуючі країни заборгували 9,8 млрд. дол. Золотий запас зріс з 1 млрд. 891 млн. дол. у 1914 р. до 3 млрд. 163 млн. дол. 1918 р. Національне багатство збільшилося з 192 млрд. дол. 1914 р. до 488 млрд. дол. у 1920 р. Капіталовкладення за кордоном – з 3,5 млрд. дол. до 6,5 млрд. дол. Таким чином, центри господарського життя перемістились з Західної Європи в США.

Як було відмічено вище, економічне становище *Німеччини* викликало занепокоєння з боку країн Антанти. Для неї був розроблений міжнародним комітетом експертів під головуванням Чарльза Дауеса новий репараційний план, затверджений 16 серпня 1924 р. на Лондонській конференції, представниками країн-переможниць.

Основна мета плану – відновити промисловий потенціал Німеччини, щоб вона могла виплатити репараційні борги Англії і Франції, а останні ліквідують свою заборгованість перед США. План встановлював розміри платежів Німеччини на перші п'ять років по 1 – 1,75 млрд. марок щорічно, а потім – по 2,5 млрд. марок на рік.

Це дало можливість німецької промисловості повністю переоснастити свою матеріальну базу, практично стовідсотково оновити виробниче обладнання і створити базу для майбутнього відновлення військового виробництва.

Контроль за німецьким держбюджетом, грошовим обігом кредитом, залізницями здійснювався спеціальним комітетом експертів який очолював генеральний агент з репарацій – представник США – О.Юнг, а згодом – П.Гілберт.

Згідно з "Планом Дауеса" відродження німецької промисловості було розраховано на реалізацію її продукції на ринках країн Східної Європи та СРСР, які повинні були стати

аграрно-сировинними придатками німецького промислового комплексу.

Перетворення Східної Європи й СРСР у ринки збуту німецької промислової продукції, крім прибутків американським банкам, які стали фактичними власниками німецьких промислових концернів, вирішувало ще 2 основних для американців завдання: ліквідація французького впливу в Східній Європі та недопущення індустріалізації СРСР⁴⁰.

Завдяки плану Дауеса економіка Німеччини вже наприкінці 1927 р. вийшла на довоєнний рівень, а в 1928 р. на 13% перевищила його. Наприкінці 1928 р. Німеччина ставить питання про перегляд умов сплати репарацій та відміну деяких обмежень, що передбачалися планом Дауеса.

Один зі співавторів і виконавців "Плану Дауеса", німецький банкір Шахт, підбиваючи його підсумки в 1929 р. з задоволенням зазначав, що "Німеччина за 5 років отримала стільки ж іноземних позик, скільки їх отримала Америка за 40 років, що передували Першій Світовій війні"⁴¹

В червні 1929 р. цей план замінено новим — планом Юнга. Він визначав остаточну суму репарацій — 113,9 млрд марок та граничний термін її сплати — 57 років, по 2 млрд марок на рік. В умовах світової економічної кризи реалізація плану Юнга була зупинена, влітку 1931 р. президент США Герберт Гувер заявив про введення мораторію на виплату американських боргів по міжсоюзним зобов'язанням військового часу на 1931-1932 рр.. з одночасним припиненням усіх інших міждержавних платежів, включаючи репараційні. Потім з урахуванням тяжкості ситуації в міжнародних фінансах було поставлено питання про повне анулювання репараційних виплат за планом Юнга. У 1932 р. на конференції в Лозанні була визначена сума заключного німецького платежу в 3 млрд. марок, що підлягала сплаті протягом 15 років (після закінчення 3-річного мораторію на 1932-1934 рр..).

⁴⁰ ("Історія Великої Вітчизняної війни" в 6 томах, М., Воєніздат, 1960, т. 1, с. 4, 34-35, "Історія Другої Світової війни" в 12 томах, т. 1, с. 20, М. В. Фрунзе, Вибрані твори, т. 2, с. 479, Історія СРСР, М., "Просвіта", 1983, ч. 3, с. 171).

⁴¹ Р. Епперсон, "Історія Великої Вітчизняної війни" у 6 томах, т. 1, С. 4.

8.2. Економічна криза 1929-1933 рр.

У 1920-х рр. економіка США відчула процес надвиробництва, тобто приріст виробництва не супроводжувався відповідним зниженням цін на товари і зростанням заробітної плати. А це призвело до відставання купівельного попиту від зростання обсягів виробленої продукції. До того ж слід додати зменшення доходів населення із зменшенням його зайнятості. Залишилися нерозв'язані проблеми розвитку фермерських господарств, їх укрупнення за рахунок інтенсифікації виробництва призвели до надвиробництва сільськогосподарської продукції, яку переставали купувати. Розвиток монополій поступово показав свою негативну сторону у вигляді поглинання дрібних конкурентів, скорочення виробництва та підвищення цін на власну продукцію.

У 30-ті роки в господарстві розвинути країн світу відбулися важливі зміни:

- держава в цей період стала основним чинником економічного життя;
- розпочалася заміна ринкових структур державним регулюванням і плануванням;

Ці зміни викликані:

- завершальним ходом індустріалізації;
- економічною кризою та її наслідками.

Економічний розвиток країн Європейської цивілізації і США упродовж першої третини 20 століття поставив під сумнів правильність вибору шляху економічного розвитку – ринкової економіки, що врівноважує попит і пропозицію на всіх можливих ринках.

Економічна криза 1929-1933 рр. була світовою кризою. Вона порушила економічні зв'язки, призвівши до значного скорочення промислового виробництва. У 1929 р. вона почалася в США, далі в Латинській Америці, Західній Європі, інших країнах Азії і Африки.

Першою ознакою кризи вважається різке падіння цін на акції Нью-Йоркської біржі 24 жовтня 1929 р. Насамперед, криза охопила важку індустрію. Все промислове виробництво,

торгівля, національний дохід знизилися вдвічі, відбувалося масове банкрутство фірм, росло безробіття. Це була криза перевиробництва. Щоб стримати падіння цін, скоротити запаси товарів по всій країні, було вжито заходи для їх фізичного знищення. Палили пшеницю, каву, бавовну, молоко виливали в річки. Внутрішньою причиною кризи вважають відсутність державного контролю за промисловістю і сільським господарством. Тільки в 1932 р. новообраний президент Ф.Д.Рузвельт впровадив ефективну антикризову програму, його „новий курс” на оздоровлення країни підтримали всі верстви населення⁴².

"Новий курс" здійснювався з 1933 по 1938 рр. Перший етап з 1933 по 1934 рр., під час якого:

- проведено реформи у фінансово-кредитній сфері (було закрито всі банки, припинено обмін банкнот на золото, яке вилучалось з обігу);

- кредитним установам США заборонялося поєднувати депозитні операції з торгівлею акціями, чим розмежовувався ринок довготермінових і короткотермінових кредитів;

- страхування дрібних і середніх депозитів;

- прийнято закон про відбудову промисловості (НІРА); запровадження в різних галузях промисловості "кодексів чесної конкуренції" (фіксували ціни на продукти, рівень виробництва, розподіляли ринки збуту, встановлювати розміри заробітної плати);

- прийнято закон про регулювання сільського господарства (А.А.А), спрямований на підвищення цін на сільськогосподарську продукцію, надання грошової компетенції фермерам, здійснення заходів з інтенсифікації, механізації в с/г.

На другому етапі "Нового курсу" 1935 - 1938 рр.:

- прийняті акти соціального характеру: закон про трудові відносини, в якому записано право робітників на об'єднання у профспілки, проведення страйків, підписання колективних угод. Уперше в історії США вступив у дію закон про соціальне страхування і допомогу безробітним;

⁴² С.І. Штефан. Тексти лекцій з економічної історії – Харків: ХНАМГ, 2004. – С.42.

- у 1938 р. набув чинності закон про справедливе наймання робочої сили (встановлював мінімум заробітної плати, максимум тривалості робочого дня, заборонив використання дитячої праці);

- у 1938 р. – закон про регулювання с/г виробництва (боротьба за збереження родючості ґрунту).

Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії є одним з найбільш розвинутих країн світу, що входить до «Великої сімки», і має впливові позиції на світовому та європейському рівнях. На прикладі цієї держави можна досить добре проілюструвати етапи розвитку капіталізму взагалі. Саме тут зародилися ринкові відносини, а упродовж XVIII-XIX ст.⁴³

У Великобританії економічна криза почалася наприкінці 1929 р. Вперше з'явилися труднощі в одержанні кредитів, все важче проходив процес реалізації промислової та сільськогосподарської продукції. Як наслідок — на ринках нагромаджувалися непродані товари, ціна на які різко знизилася. Зупинилися тисячі підприємств, зростало безробіття. Хоч у Великобританії Велика депресія не була такою катастрофічною, як в США чи інших країнах, однак її удар все ж був дуже відчутний. У 1932 р. промислове виробництво скоротилося на 25% порівняно з 1929 р., виплавляння чавуну — на 53 %, ціни на сільськогосподарську (продукцію знизилися на 34%. Занепад господарського життя Великобританії тривав до 1933 р.⁴⁴

Англійський уряд вчасно вжив заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків економічної кризи. Він всіляко підтримував процес концентрації виробництва, встановлення галузевих єдиних цін на товари. Послідовно проводячи курс на об'єднання підприємств, держава намагалася контролювати випуск продукції, її реалізацію за допомогою примусових санкцій, кредитних привілеїв, різного роду гарантій. Вже в 1930 р. в країні діяли монопольні об'єднання у вугільній промисловості, бавовняній (Лондонська бавовняна корпорація). Остання,

⁴³ Чужиков В. І. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. С. 308.

⁴⁴ Економічна історія України і, світу: Підручник/ За ред. Б. Д. Лановика. — К.: Вікар, 1999. С. 197.

спираючись на державні субсидії, скупила 139 підприємств. У роки кризи виникли і успішно діяли тільки змішані державно-приватні підприємства, серед них "Англоголландський нафтовий трест", "Англоіранська нафтова компанія".

В 1931 р. уряд ліквідував золотий стандарт фунта стерлінгів. Курс девальвованої національної валюти знизився на 1/3 по відношенню до інших іноземних валют, що автоматично підвищило конкурентоспроможність англійських товарів.. Великобританія, як і США, подолала наслідки економічної кризи. Проте виходила вона з неї дуже повільно. Наприкінці 30-х років у країні панувало значне безробіття. Англійська промисловість залишалася на рівні 1929 р. У багатьох галузях депресію не було ліквідовано, спостерігалися суперечливі тенденції розвитку старих і нових галузей.

Сільське господарство Великобританії у 30-х роках відставало від промисловості, яке лише на 35 % задовольняло потреби населення в агропродукції. За її імпорт держава розплачувалася золотом або дефіцитними товарами. Дрібні господарства розорялися, великі змінювали своє становище, застосовуючи найновішу агротехніку, хімічні добрива.

На відміну від «Нового курсу» Рузвельта, Велика Британія в боротьбі з наслідками «Великої депресії» не пішла шляхом порятунку промисловості, фермерських господарств і проведення реформ у соціальній сфері.

Головним у діяльності уряду лейбористів було:

- 1) виправлення дисбалансу бюджету;
- 2) поліпшення становища у внутрішній і зовнішній торгівлі.

Спостерігалися суперечливі тенденції розвитку старих і нових галузей. Сільське господарство відставало від промисловості. Воно лише на 35% задовольняло потреби населення у с/г продукції. Англійські хлібороби не були самостійними господарями, а лише орендаторами. Вони платили 20% ренту лендлордам, власникам землі. Англія до другої світової війни зберігала перше місце в світовій торгівлі, але США відтіснили її на друге місце в світовому експорті. Німеччина витіснила англійські товари в Західній і Південно-Східній Європі та Латинській Америці. В кінці 1937 року в

Англії вибухнула нова економічна криза, яка привела до спаду виробництва на 14%.

Англійці залишалися консерваторами стосовно переходу до дефіцитного бюджету, хоча така політика США згодом цілком виправдала себе. Велика Британія використовувала у боротьбі із наслідками світової кризи власний величезний історичний досвід головного «банкіра світу». Тому в 1931—1934 роках уряд Великої Британії головним економічним завданням вважав забезпечення сприятливих фінансових умов для розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі.

У 1930-1940 рр. лейбористські теоретики Дж. Коула, Х. Ласкі, Є. Дурбіна та ін. доводять, що є тісний взаємозв'язок їх вчень з економістами, які виступали за проведення реформ щодо активного втручання держави в економічне життя країни. Тільки державне регулювання економікою країни веде до нормального функціонування капіталістичного виробництва.

Але якщо західні економісти, обґрунтовуючи необхідність втручання держави в економіку, вважали, що це веде до вдосконалення механізму функціонування капіталізму, то лейбористи оцінювали економічну діяльність держави як захід, що веде до соціалізму.

У традиції фабіанських ідей (поступовий перехід від капіталізму до соціалізму) лейбористи вважали, що перехід від індивідуальної форми власності спершу до акціонерної, а потім — державної - це докорінна трансформація капіталістичної власності взагалі й перетворення її на колективну, суспільну. У цей період лейбористи розробляли модель організації й управління державним сектором економіки у формі публічної корпорації, яку вважали соціалістичною формою організації націоналізованих галузей народного господарства, Разом з тим лейбористська модель соціалізму зводила планування і ринок до такого сполучення, за умов дії якого вирішальна роль залишалася за ринковим механізмом. Ця модель передбачала вільне встановлення цін, функціонування ринку засобів виробництва і предметів спотання.

Франція – високо розвинута країна з ринковою економікою відноситься до держав-лідерів і входить до складу великої

сімки, в якій завжди відстоює національні позиції і має точку зору нерідко відмінну від багатьох інших⁴⁵.

Розвиток економіки в 30-х роках був надто повільним і зтяжним. 40% робітників було зосереджено в дрібному виробництві. Не могло вийти з кризи с/г. Держава ввозила продукти харчування з-за кордону, хоч обсяг виробництва їх зріс на 10%.

Тут посилювався процес концентрації фінансово-кредитних установ. До 1939 р. шість найбільших банків контролювали 86% усіх капіталів країни. Банки вкладали капітали в промисловість нерідко за межами країни. Лише в 1936 – 1938 рр. з Франції вивезли 100 млрд. франків. Удвічі скоротився національний золотий запас Французького банку. Похитнувся франк, знизився курс продажу акцій на біржах, здійснювалася емісія облігацій, скоротилися вклади громадян в банках. Питома вага країни в світовому промисловому виробництві знизилася з 7% в 1913 р. до 4% в 1938 р. У світовому експорті в результаті гострої конкурентної боротьби частка країн за 1913 - 1938 рр. скоротилася з 7,2% до 3,7%. Франція поступилася США, Англії, Німеччині, Японії, Канаді.

У цей період уряд Франції проводив соціальну програму, спрямовану на зниження рівня безробіття, організацію громадських робіт. Ця політика передусім стосувалася державного сектору і певним чином забезпечувала вихід економіки з кризи із найменшими втратами.

Французькі дослідники П. Ренодаль, М. Деа та ін. у своїх економічних концепціях стверджували, що боротьба за раціоналізацію (по-американському) приведе не лише до усунення промислових криз, а й до ліквідації конкурентної боротьби у Західній Європі. Знаряддям ліквідації конкуренції, на думку М Деа, є картелі та синдикати. Він зазначав, що К. Маркс відкрив лише американські трести з їхнім прагненням панування й знищення своїх конкурентів. Інша річ — європейський картель. Це союз, мирний договір, перемир'я, що передбачає укладання серії державних угод з колишнім конкурентом.

⁴⁵ Чужиков В. І. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. С. 121.

Німеччина. Уряд А.Гітлера запровадив нечуване для мирного часу розширення державного регулювання господарського життя, і з середини 30-х років лозунг "Гармати замість масла" став основним у внутрішній політиці. За 1933 – 1938 рр. військові витрати зросли з 620 млн. до 15,5 млрд. рейхсмарок.

- вводилися податкові пільги;
- виник дефіцит бюджету, який покривався випуском паперових грошей. Щоб не допустити інфляції та зростання цін, уряд увів контроль над цінами та зарплатою;
- почався поступовий перехід до карткової системи розподілу;
- усі підприємства Німеччини були об'єднані в галузеві картелі і підпорядковані Імперському міністерству господарства. В 1936 р. було прийнято чотирирічний план розвитку військової промисловості, а уповноваженим призначено Германа Геринга;
- було ліквідовано профспілки;
- вводилась загальна трудова повинність;
- приватна власність зберігалася, великі підприємці керували галузевими і територіальними органами управління;
- стратегію економічного розвитку визначили виробники сировини (вугілля, залізної руди) та напівфабрикатів (чавуну, сталі, коксу).

Такий комплекс заходів прискорив вихід Німеччини з кризи. Вже в 1939 р. було досягнуто докризового рівня розвитку виробництва, а до 1939 р. значно його перевищено. Але в Німеччині пріоритетний розвиток галузей військової промисловості гальмував інші.

Японія в середині 1929 р. опинилася в епіцентрі світової економічної кризи. Найрозвиненіша галузь господарства країни — торгівля — зазнала найтяжчого удару. Експорт товарів скоротився більше ніж у 2 рази. На 50% знизилось виробництво сільськогосподарської, на 32 % — промислової продукції. У тяжкому становищі опинились суднобудівна, текстильна, металургійна, - машинобудівна галузі. виробництво шовкових тканин зменшилося в 4 рази. У роки економічної кризи налічувалося до 10 млн безробітних. У середині 30-х років в

Японії виплавляли сталі менше, ніж у Бельгії, чавуну дещо більше, ніж у Люксембургу.

Японський уряд вирішив вихилити з кризи шляхом мілітаризації країни та воєнної агресії. Вже в 1931 р. японська армія захопила північно-східну частину Китаю, утворивши там маріонеткову Маньчжурську державу. Капіталовкладення направлялися переважно в ті галузі економіки, які були пов'язані з воєнною промисловістю⁴⁶..

Японія, як і Німеччина, виходила з економічної кризи 1929—1933 рр. шляхом мілітаризації. Після встановлення окупаційної влади в Маньчжурії вона розпочала загарбання китайських територій. У 1937 р. їй вдалося захопити деякі провінції на півночі, а згодом — і в інших частинах Китаю. Війна набула затяжного характеру. На неї Японія витратила понад 80 % державного бюджету, що покривався за рахунок емісії паперових грошей. Щоб випустити десятки тисяч літаків, танків, гармат, суден, інших видів зброї, потрібен був метал. Тільки за 1931—1938 рр. його виплавили більше у 10 разів. Зростали потужності інших галузей, що працювали на війну: хімічної — у 2 рази, електротехнічної — у 3, виробництва зброї — у 5 разів. Автомобілебудівна галузь забезпечувала армію вантажівками.

Закон про загальну мобілізацію нації фактично довів робітників і службовців до становища кріпаків. Профспілки було розігнано, робочий день подовжено до 14—16 год, заробітну плату зведено до мінімуму. Налагоджене в 30-х роках виробництво високоякісних годинників, радіоприймачів, велосипедів, парасольок, швейних машин також працювало на війну. В обмін на ці конкурентоспроможні товари Японія імпортувала необхідну сировину, стратегічні матеріали, ліцензії.

З великим напруженням працював в умовах війни аграрний сектор. Основна маса землі належала самураям. Лише 30% її перебувало у власності безпосередніх виробників — селян, які мали низький рівень життя. За оренду вони віддавали поміщикам половину врожаю. Проте завдяки надзвичайній

⁴⁶ Економічна історія України і, світу: Підручник/ За ред. Б. Д. Лановика. — К.: Вікар, 1999. С. 201.

працьовитості японських селян країна забезпечувалася, хоч і недостатньо, продуктами харчування.

У 30-х роках посилювався вивіз японського капіталу в країни Південно-Східної Азії насамперед у Таїланд, Філіппіни, Індонезію, Британську Малазію. Його обсяг лише в 1939—1941 рр. збільшився вдвічі, досягнувши 4 млрд. єн. Така торгово-фінансова експансія Японії суперечила інтересам США та Великобританії. Між цими країнами та Японією в 1941 р. спалахнула війна, яка закінчилася в 1945 р. повною поразкою японських мілітаристів.

Японія виходила з економічної кризи шляхом мілітаризації. Закон про загальну мобілізацію довів робітників і службовців до становища кріпаків;

- профспілки було розпущено;
- робочий день тривав 14-16 годин;
- заробітну плату зведено до мінімуму;
- лише 30% землі належала селянам (а 70% - самураям);
- посилювався вивіз японського капіталу у країни Південно-

Східної Азії. Його обсяг лише в 1939 – 1941 рр. збільшився вдвічі. З такою торгово-фінансовою експансією Японії не могли змиритися інші країни.

Складний і суперечливий шлях господарського розвитку пройшли країни світу в міжвоєнний період. Відбудова економіки, її піднесення чергувалися з кризами, в тому числі світовою. Безперечним лідером стали США, які не мали собі рівних в аграрному секторі, промисловості, фінансовій сфері. Не завжди стабільно, а іноді драматично розвивалося господарство Німеччини, Франції та Японії. Трагічною сторінкою в історії людства була друга світова війна, що завдала нечуваних страждань сотням мільйонів жителів землі.

8.3. Особливості розвитку господарства України наприкінці XIX початку XX ст.

Україна з кінця XVIII ст. до 1917 р. залишалася під владою чужих імперій. Після трьох поділів Польщі (1772, 1793 та 1795 рр.) майже всі українські землі опинилися під владою Росії.

Лише західноукраїнські землі — Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття належали Австрійській монархії.

У східній Україні упродовж 60-80-х років 19 ст.. завершився промисловий переворот, що призвело до таких змін як:

- повсюдне застосування у виробництві парових двигунів, систем машин, механізмів і верстатів;

- використання кам'яного вугілля як основного промисловим палива;

- активне застосування досягнень науки і техніки;

- розвиток промисловості та сільського господарства;

- проведені урядом реформи 60—70 років мали на меті пристосувати існуючий суспільно-політичний лад до потреб капіталістичного господарювання.

Наприкінці 19 ст. у Катеринославській і Херсонській губерніях виникли 17 великих металургійних заводів, 9 з яких належали іноземцям. На кошти іноземного капіталу (англійського, бельгійського, французького) були збудовані завод Джона Юза з робітничим селищем Юзівка (нині Донецьк), Дніпровський завод у селищі Кам'янському (тепер Дніпродзержинськ), Гданцівський завод біля Кривого Рогу та ін. Іноземні акціонерні компанії з основним капіталом майже 63 млн. крб. займали ключові позиції в кам'яновугільній, залізорудній, металургійній промисловості України. У 1900р. переважно іноземцям належали 65 підприємств сільськогосподарського машинобудування. Значним досягненням у процесі індустріалізації стало будівництво Харківського й Луганського паровозобудівних заводів.

Криза 1900-1903 роках спричинила монополізацію збанкрутілих сотен дрібних підприємств, починає формуватися ряд великих монополістичних об'єднань. Монополії виникали майже у всіх сферах господарства. За рівнем концентрації промислового виробництва Україна вийшла на одне з перших місць у світі. Підприємці, в основному іноземні, монополізуючи виробництво, встановлювали ціни, забезпечували високі прибутки шляхом жорстокої експлуатації трудового люду.

Таким чином, ставши на шлях індустріалізації, Україна зробила значний крок уперед в економічному розвитку. Але із початком Першої світової війни індустріалізація в Україні так і

залишилась незавершеною. Вона перетворилася в один з найрозвинутіших районів імперії. Було утворено такі центри, як Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни та Південно-Західний цукровобуряковий район.

До того ж царський уряд проводив колонізаторську політику щодо України. Фактично односторонній характер мав товарообмін. Ціни на українську сировину залишалися низькими, а вартість готових російських товарів була надзвичайно високою. Тому українська економіка не могла мати високої прибутковості. Отже, незважаючи на високі темпи індустріалізації, завершити її до початку першої світової війни не вдалося, і Україна, як і Російська імперія в цілому, залишалася аграрно-індустріальною.

Після реформи 1861 р. сільське господарство швидше розвивалося на Півдні України, де поміщицькі господарства на кінець 19 ст. перейшли на удосконалену техніку. У цілому в Україні раціонально, інтенсивно розвивалася незначна частина господарств. Залишалася ціла низка пережитків панщинно-кріпосницької системи господарювання. Реформи не зрівняли селян у громадянських правах з іншими суспільними верствами. Все це гальмувало господарську ініціативу і культурний розвиток селянства.

Залишки кріпосництва, невирішеність аграрного питання стали причинами боротьби у пореформеному селі по всій Російській імперії, в т.ч. на східноукраїнських землях. Уряд намагався стабілізувати становище в країні шляхом перебудови земельно-аграрних відносин (1905-1907рр.).

Була проведена аграрна реформа, що дістала назву «Столипінської» за ім'ям її автора і втілювача в життя голови Ради Міністрів П.А.Столипіна. Вона мала розв'язати земельне питання. В указі від 22 листопада 1906 р. були викладені основні положення реформи.

Столипінська аграрна реформа передбачала здійснення таких заходів: 1) руйнування общини, яка відіграла значну роль в масових селянських виступах 1905-1907рр., і закріплення за кожним домогосподарем, який володів надільною землею на основі общинного права, належної йому частини в особисту приватну власність; 2) надання кредитної допомоги селянам

через Селянський земельний банк; 3) організація переселення селян у малозаселені райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії.

Таким чином, столипінська реформа мала успіх в Україні, що прискорила перехід українського села на індустріальну основу, створила сприятливі умови для розвитку приватного селянського землеволодіння, стимулювала розвиток агрономічних заходів. У 1909 – 1913 рр. продуктивність сільського господарства зросла в півтора рази. Земські агрономи організували прокатні станції техніки, сільськогосподарські читання. Для малоземельних селян створювали товариства з оренди землі та колективного ведення рільництва. Однак модернізація українського села здійснювалася повільно порівняно з країнами Західної Європи і була перервана війною 1914р.

Розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві на Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті залишалися відсталими. У сільському господарстві тут було зайнято близько 90% населення. Тут збереглося велике поміщицьке й церковне землеволодіння. Щоб вижити, селянська біднота змушена була шукати заробітків поза селом; швидкими темпами зростала еміграція. Почалась масова еміграція українських селян до США, Канади, у менших розмірах – до Бразилії та Аргентини, де було немало неосвоєних територій і уряди цих країн заохочували масове переселення з-за кордону. Місцеве селянство також виїжджало на сезонні заробітки до Німеччини, Чехії, Румунії, Данії та у прикордонні російські губернії. Масштаби еміграції особливо зросли на початку 20ст.

Після скасування кріпосного права в Україні виникає кооперація як рух самооборони економічно слабких і соціально принижених верств населення. Його ініціатором виступила харківська громада, де у 1866р. був створений перший споживчий кооператив.

Протягом 1866-1870 рр. в Україні діяло 20 споживчих кооперативів. Однак перші українські кооперативи проіснували лише кілька років. Причинами занепаду було насамперед те, що більшість громадян не розуміла суті та значення кооперації. Високі як на той час внески (25-50 крб.) не давали змоги

вступати в кооперативи менш заможному населенню. Через матеріальну незабезпеченість кооперативи не могли конкурувати з приватними торгівцями.

У 19 – на початку 20 ст. відбулися зміни у фінансово-кредитній системі України. Актуальним стало питання встановлення в Росії грошового обігу, заснованого на золоті, як це було в Західній Європі. Грошова реформа потребувала нагромадження величезної кількості золота. Отже, реформа була проведена через девальвацію зниження карбованця до фактично встановленого його ринкового курсу. У 1897 р. було остаточно затверджено закон про золоту реформу. Карбувалися нові золоті монети вартістю 5 крб., а також були визначені умови забезпечення кредитних білетів у обігу. Встановлювалися суворі обмеження емісії грошей.

Встановлена цією грошовою реформою тверда валюта проіснувала в Російській імперії до Першої світової війни. Вона давала змогу уряду здійснювати великі економічні й кредитно-фінансові заходи, спрямовані переважно на розвиток великої промисловості. На основі золотого запасу розвивалася кредитна політика, державні позики, фінансувалося залізничне будівництво, промисловість тощо.

В умовах промислового розвитку значна увага приділялася вдосконаленню кредитно-банківської системи. В Україні виникло багато приватних банків, комерційних кредитних закладів – банківських контор, дисконтерів (кредиторів-лихварів, які брали на облік векселі). Новими формами організації кредиту були приватні акціонерні банки, міські комерційні банки, товариства взаємного кредиту, позичково-ощадні товариства тощо.

8.4. Господарство України в міжвоєнний період

Перша світова війна мала руйнівний вплив на економіку України. Припинилася зовнішня торгівля, завмерли величезні чорноморські порти, заводи і фабрики збільшували воєнні замовлення і скорочували виробництво предметів широкого вжитку. Металургійна промисловість України йшла до занепаду і розрухи, після деякого поживавлення занепала кам'яновугільна

промисловість Донбасу. При майже стабільній кількості робітників у залізорудній промисловості видобуток залізної руди скоротився. Катастрофічно зменшувався випуск продукції хімічної, текстильної, харчової та інших галузей промисловості. Зазнало великої розрухи сільське господарство. Внаслідок руйнувань, заподіяних транспортному господарству, скорочувались обсяги перевезень. Нестерпна інфляція та зростання державної заборгованості зробили ще тяжчим становище широких верств населення.

Складний і суперечливий етап економічної історії України ознаменувала *національно-демократична революція 1917-1919 рр.* У березні 1917 р. представники української інтелігенції утворили Центральну Раду, що ставила за мету домогтися автономії у складі Росії, заради цього повинно було вирішитися ціле коло питань, а саме:

- аграрне питання;
- скасування приватної власності на монастирські, кабінетські та церковні землі;
- перехід більшої частини земель в руки трудящих селян;
- встановлення державного контролю над промисловістю.
- введення восьмигодинного робочого дня та ін.

Правління гетьмана П. Скоропадського розпочало новий етап розвитку в українській національно-демократичній революції. Він намагався:

- відновити правопорядок та ліквідувати соціалістичні експерименти” Центральної Ради, насамперед в економіці;
- виступив за відновлення приватної власності;
- свобода підприємництва;
- збільшення кількість землевласників за рахунок виділення селянам державних, удільних, а також викуплених у великих приватних власників земель;
- відновлення старорежимних порядків в промисловості;
- повернення націоналізованих підприємств колишнім власникам;
- на виробництві обмежувалась свобода профспілкової діяльності;
- рівень зарплати визначався власником фабрики і т.ін.

Внаслідок такої політики влітку і восени 1918 р. Україною прокотилася хвиля робітничих страйків і селянських заворушень, які разом з іншими причинами призвели до ліквідації держави Павла Скоропадського.

У грудні 1918р. була зміна влади – *Директорією* але її економічний курс не відзначався послідовністю, особливо на початку діяльності, а саме:

- оголошення про намір ліквідувати нетрудові господарства в селі;

- ліквідація монастирського, церковного і казенного землеволодіння;

- встановлення в Україні національного варіанту радянської влади, а саме передача влади Трудовим радам селян, робітників та трудової інтелігенції.

- невирішеність аграрних питань.

Законодавча влада в УНР належала Трудовому Конгресові. Внаслідок такої політики Директорія залишилась без підтримки переважної більшості спеціалістів.

У результаті збройного повстання, що відбулося на початку листопада 1918 р. відкрилася нова сторінка історії Східної Галичини. Була повалена влада Австро-Угорської монархії й проголошена Західноукраїнська Народна Республіка. Законодавчим органом ЗУНР, а потім ЗОУРН стала *Українська Народна Рада*. Її діяльність зводилась до:

- проголошення прав і свободи громадян, їх національна та соціальна рівність

- для вирішення аграрного питання був створений Генеральний Секретаріат із земельних справ;

- забезпечення Секретаріатом населення й армії продуктами харчування;

- налагодження дій адміністрації краю, завдяки чому уряд уник поширення епідемій, забезпечив функціонування шкіл, залізниці, пошти, телеграфу, а почасти й телефону;

- проведено земельну реформу (збереження приватної власності на землю. конфіскації підлягали лише державні землі, земля, що належали членам пануючої династії, землі двірські й церковні, землі, набуті з метою спекуляції, а також ті, які перевищували певну дозволена норму площі);

Успіхи державного будівництва ЗНР були перекреслені воєнними невдачами першої світової війни. Непослідовність і нерішучість українських національних урядів у проведенні економічних перетворень були найголовнішими причинами поразки національної революції і втрати державності.

У кінці 1918 – на початку 1919 р. значна частина України була більшовицькою. Навесні 1919 р. на території УРСР було введено жорстку економічну політику *воєнного комунізму*". Її сутність полягала у:

- націоналізації всієї землі, промислових підприємств, торгівлі;
- примусову трудову мобілізацію;
- ліквідацію товарно-грошових відносин;
- централізований розподіл продуктів та товарів;
- контролювання фінансового господарства України фінорганами Росії;
- одержавлення промисловості.

Більш за все більшовиків цікавило питання про хліб. Після проголошення радянської влади в Харкові більшовики стали відправляти в центральну Росію ешелони з хлібом. Вивіз хліба супроводжувався реквізиціями, насильством над селянством, здійснювався терор над українським селом.

Опорою більшовиків в українському селі стали комнези – комітети незалежних селян. Вони діяли проти основної частини селянства. З їх допомогою матеріальна база заможних господарів України була підірвана. Значна частина селянства зовсім припинила виробництво.

Наслідком дефіциту продуктів і засухи став голод 1921 – 1923 рр. Особливо болісно голод відбився у селах, бо перевага в продовольчому постачанні надавалася промисловим районам, а не голодуючим в сільській місцевості.

Загалом голод 1921-1923рр. за приблизними оцінками, який коштував Україні до 1,5 – 2млн. жертв. Катастрофічне становище в економіці призвело до різкого зростання невдоволення більшовиками. Воно вилилося у військові заколоти, великі робітничі страйки та селянські повстання.

У 1921 р. уряд змушений був визнати повний провал політики воєнного комунізму” і перейти до нової економічної політики (непу) його складові:

- відновлення торгівлі та товарно-грошових відносин;
- введення стійкої грошової одиниці, надання їй конвертованості;
- дозвіл приватної торгівлі;
- денационалізація середніх та дрібних підприємств, повернення їх старим власникам;
- введення господарського розрахунку на підприємствах (право продажу надпланової продукції);
- дозвіл іноземних концесій (передача на певних умовах і на певний строк права експлуатації окремих державних об’єктів);
- відновлення матеріальних стимулів виробництва, розвиток кооперації та оренди;
- зменшення державного втручання в економіку;
- зміна продрозверстки продподатком

За собою уряд залишав контроль за важкою промисловістю, банками, транспортом і зовнішньою торгівлею.

У сільському господарстві передбачалася система заходів, серед яких найголовнішим була заміна продрозверстки продподатком. Розмір податку визначався напередодні посівної і був у два рази меншим, ніж розмір продрозверстки, передбаченої на 1921р.

У промисловості неп передбачав:

- повернення дрібних та середніх підприємств їхнім власникам;
- проведення децентралізації управління промисловістю;
- відміна обов’язкової трудової повинності;
- створення умов для формування ринку робочої сили;
- використання найманої праці та оренди.

Під час проведення нової економічної політики залучався іноземний капітал шляхом створення концесій та спільних підприємств.

У торгівлі створювалися умови для розвитку трьох її форм: приватної, державної та кооперативної, відкривалися ярмарки. У 1922 – 1924 рр. було введено в обіг нову грошову одиницю – червонець, який дорівнював 10 золотим карбованцям, став

конвертованим і сприяв оздоровленню економіки в цілому. Була введена єдина система податків, створювалися ощадні каси й ощадний банк.

Неп сприяв розгорненню кооперативного руху. Сформувалась єдина система кооперації: споживчої, сільськогосподарської, кредитної, виробничої. Вона сприяла підвищенню продуктивності праці, заготівлі й збуту продукції, ефективному кредитуванню селянських господарств.

В умовах непу довоєнного рівня досягли галузі легкої, харчової промисловості, виробництво предметів споживання. Проте відставали галузі важкої промисловості, транспорт і зв'язок, які були під контролем держави. Ставала очевидною невідповідність між ідеологією більшовиків і їхньою практикою.

У кінці 20-х років неп було відкинуто. Приводом до цього стала чергова хлібозаготівельна криза 1927 – 1928 рр. На початку 1928 р. почали застосовуватись командно - адміністративні заходи керівництва.

СРСР, і в тому числі і Україна залишалися аграрно-індустріальними, їхня економіка вимагала технічної і технологічної модернізації. У 1928 р. був розроблений проект корінних економічних перетворень, почався процес індустріалізації та колективізації. Була обрана стратегія прискореного розвитку важкої промисловості, головними етапами якого стали п'ятирічки.

Основними джерелами індустріалізації були:

- націоналізація промисловості;
- збільшення прямих і непрямих податків;
- використання трудового ентузіазму трудівників і примусової праці політичних в'язнів;
- колективізація сільського господарства;
- конфіскація церковного і монастирського майна, прибутки від зовнішньої торгівлі та ін.

На відміну від розвинутих країн світу індустріалізація в СРСР здійснювалася не для задоволення споживчих потреб населення, а для промисловості.

Визначаючи, що в Україні утвердився тоталітарний режим і вона була позбавлена навіть залишків національної економіки,

все таки слід визнати, що будівництво тисяч нових заводів протягом десятиліття вивело Україну на рівень великих індустріальних країн Європи. Її промисловий потенціал у 1940 р. у сім разів перевищував показник 1913 року. Ще ніколи в історії будь-яке суспільство не мало змоги здійснити величезні економічні перетворення за такий короткий період.

Одним основних джерел індустріалізації промисловості мало стати село, для цього:

- усупільнювались не тільки засоби виробництва, а й продуктивна худоба, птиця, реманент. Досягти цього вдавалося лише шляхом грубого насильства;

- особливо активним був наступ проти заможних селян – куркулів, до них відносили не тільки тих, хто використовував найману працю, а й селян-односібників, які застосовували у своєму господарстві двигун або просто мали хату, покриту бляхою;

- застосовувалася політика відкритого терору: розстріли, ув'язнення, виселення у віддалені райони.

Але й це не допомагало, селяни відмовлялися йти у колгоспи, продавали або забивали худобу, ховали чи псували реманент, інше майно, яке підлягало колективізації. У 1928-1932рр. в Україні було винищено майже половину поголів'я худоби. У багатьох випадках проявлялися відкриті селянські протести, які нерідко переростали у збройні повстання, що охоплювали цілі райони. На їх придушення відправлялися регулярні війська. Події набували загрозливих масштабів. До кінця 1932 р. в УРСР було колективізовано майже 70% селянських господарств, що володіли 80% посівної площі.

Головною метою партії залишалася індустріалізація країни, яка здійснилась за рахунок закупівлі за кордоном промислового устаткування. Гроші було взято експортуючи сировину, зокрема зерно. Світові ціни на зерно різко знизилась, та незважаючи на це, експорт його зростав. У багатьох колгоспах було забрано все зерно разом з насінневим фондом. У багатьох районах селяни голодували. Окремі колгоспи розпалися. В селах України розпочався голодомор. Загалом, за різними підрахунками, від голодомору 1932-1933 рр. в Україні загинуло до 9 млн. чоловік.

Після розпаду Австро-Угорської імперії і поразки національно-визвольної боротьби західноукраїнські землі були розділені між Польщею, Румунією і Чехо-Словаччиною. Ці країни значно відставали від промислово розвинутих країн Європи. Західноукраїнський регіон залишався аграрно-сировинним придатком, ринком збуту, джерелом сировини й дешевої робочої сили іноземних країн. Продуктивні сили Галичини розвивалися відповідно до інтересів польської економіки, 85% підприємств були дрібними, понад 80% населення краю займалися сільськогосподарським виробництвом.

Західні українці зуміли організувати економічну самооборону проти іноземної експлуатації. Вже в перші повоєнні роки було створено широку мережу споживчих, закупівельно-збутових, кредитних, виробничих кооперативів. Очолював українську кооперацію в Польщі *Ревізійний союз українських кооператорів*.

Закупівельно-збутові організували заготівлю сільськогосподарських продуктів серед своїх членів, забезпечення їх реманентом, насінням.

Селянські кооперативи налагодили експорт окремих видів продуктів за кордон. *Виробнича кооперація* займалася переробкою сільськогосподарської та іншої продукції. Особливі успіхи мала *молочарська кооперація*, яка вийшла на європейський ринок.

Кредитні кооперативи мобілізували заощадження, надавали вигідні кредити. При Центробанку був створений „Фонд господарської розбудови”, який сприяв створенню нових виробництв.

На положенні відсталих окраїн Румунії були Буковина і деякі повіти Бессарабії. Буковинська промисловість залишалась напівкустарною, найбільш розвиненою була харчова промисловість. Повільно розвивалась і промисловість Закарпаття, вона теж була напівкустарною.

В умовах іноземного панування гальмувався розвиток сільського господарства. Аграрні реформи не могли задовольнити потреби українського села. Мав місце масовий

селянський рух, масова еміграція за кордон. Економіка була кризовою.

Таким чином можна зробити висновок, що у міжвоєнний період Україна залишалася територіально роз'єднаною, а її економіка розвивалася за принципами, що мало узгоджувалися з інтересами українського народу.